

MUHAMMAD MAXDUMI NAMANGONIY – FOYIQ: HAYOTI, IJODI VA ADABIY MEROSI

Mavlyanova Matluba Zuhridin qizi

*Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti Matnshunoslik va adabiy
manbashunoslik yoʻnalishi I-bosqich magistri,*

Email: vega11121113@gmail.com

Telefon raqam: +998945071198

ORCID ID:

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Qoʻqon adabiy muhitida XVIII asr oxiri – XIX asr boshlaridagi atoqli shoir, Foyiq taxallusi bilan mashhur boʻlgan Muhammad maxdumi Namangoniyni hayoti va adabiy xizmatlari yoritilgan. Foyiq haqidagi biografik maʼlumotlarning cheklanganligiga qaramay, uning saqlanib qolgan yagona asari – Sharqshunoslik institutida 793 kod bilan saqlangan qoʻlyozma devoni uning sheʼriy isteʼdodi va mavzulari haqida qimmatli maʼlumot beradi. Foyiqning Qoʻqon adabiy anʼanalaridan kelib chiqqan sheʼriy sanʼati oʻz davrining qiyinchilik va intilishlarini ham oʻzida aks ettiradi. Uning devoni Oʻzbekistonning boy madaniy va adabiy merosidan dalolat beradi. Tadqiqot Foyiqning oʻzbek adabiyotiga qoʻshgan hissasini va ularning doimiy dolzarbligini yaxshiroq tushunish uchun uning ijodiga ilmiy eʼtiborni yanada kuchaytirishga chaqirish bilan yakunlanadi.*

Kalit soʻzlar. *Muhammad maxdumi Namangoniyni Foyiq, matnshunoslik, manbashunoslik, hamd, gʻazal, mulammaʼ, Qoʻqon adabiy muhiti, devon, qoʻlyozma.*

Adabiyot xalqlarning maʼnaviy merosi boʻlib, oʻzida insoniyatning yuksak tafakkurini, axloqiy qadriyatlarini va hayot falsafasini aks ettiradi. XVIII asrning oxiri va XIX asr boshlarida Qoʻqonda yashab ijod qilgan Muhammad maxdumi Namangoniyni – Foyiq ana shunday noyob shoirlardan biridir. Uning asarlarini oʻrganish, badiiy uslubini baholash va adabiy merosini keng jamoatchilikka yetkazish bugungi kun adabiyotshunosligining muhim vazifalaridandir. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning

“...Avvalo xalqimizning yaratuvchilik dahosi bilan bunyod etilgan noyob merosini har tomonlama chuqur o‘rganish, yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning hayoti va ilmiy-ijodiy faoliyati haqida yaxlit tasavvur uyg‘otish, yosh avlodni gumanistik g‘oyalar, milliy g‘urur va iftixor ruhida tarbiyalashdek ezgu maqsadlar ko‘zda tutilgan”¹, degan so‘zlari, aynan yuqoridagi fikrimizni yana bir bor to‘g‘riligini isbotlaydi.

O‘zbek xalqining tarixi juda boy va hali ochilmagan sir-arsoslarga to‘ladir. Mustaqillikka erishganimizning dastlabku kunlaridayoq tariximizni o‘rganishga jiddiy kirishilgan, axir bejizga “tarixsiz kelajak yo‘q” deb aytishmasa kerak. O‘zimizning isboti sifatida birinchi Prezidenti I.A.Karimovning quyidagi jumalari eslashimiz kifoya: “Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko‘p asrlar mobaynida yaratib kelingan g‘oyat ulkan, bebaho ma‘naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo‘lib qoldi. Biz ma‘naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o‘zlikni anglashning o‘shidan, xalqning ma‘naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy tabiiy jarayon deb hisoblaymiz”².

Matnshunoslik sohasida, ajdodlarimizning noyob qo‘lyozmalari va milliy xazinamizni o‘rganish va olamga yoyishni yo‘lida qilingan yana bir katta ish sifatida 2017-yil 24-mayda qabul qilingan “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”³gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning PQ-2995-son qarori muhim tarixiy hodisa hisoblanadi. Qarorda mohiyatan manbashunoslik va matnshunoslik xalqimizning qadim tarixi va boy madaniyatini tiklash, buyuk

¹ Mirziyoyev Sh.M Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamine yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. President Sh. Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvidagi ma‘ruzasi / Xalq so‘zi. – Toshkent, 2017, 4-avgust.

² Karimov I. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma‘naviyat, 2008. – 173 b.

³ “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2017.24-may. PQ-2995

allomalarimiz, aziz avliyolarimizning diniy va ma'naviy merosini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish, yosh avlodni ularning ezgu an'analari ruhida tarbiyalashdagi o'rni nazarda tutilgan.

Mana shunday muhim ilmiy va hayotiy haqiqatlarni hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi katalogida saqlanayotgan o'zbek mumtoz adabiyoti vakili Muhammad maxdumi Namangoniy – Foyiq va uning devoni qo'lyozmasini o'rganishga kirishdik.

Foyiqning hayoti haqida ma'lumotlar yetarlicha bo'lmasa-da, uning ijodiy merosi o'zbek adabiyotining bebaho durdonalaridan hisoblanadi. Qo'lyozma shaklidagi devonida saqlangan she'rlari uning yuksak ijodiy salohiyatini namoyish etadi.

Foyiqning to'liq ismi Muhammad Maxdumi Namangoniy bo'lib, "Foyiq" taxallusi bilan ijod qilgan. "Foyiq" arab tilida "yaxshi, ustun" degan ma'noni anglatadi. Shoir o'z asarlarida bu taxallusni mahorat bilan qo'llagan. U devonida yozishicha, "to'ra"lar urug'iga mansub bo'lgan va shuning bilan birga Qo'qon adabiy muhitining yetuk vakili sifatida tanilgan.

Foyiq haqidagi asosiy ma'lumotlar uning devonidan olingan. Devonni hozirgacha hech kim chuqur o'rganib chiqmagan. Bu qo'lyozma asosida Voxidova Muxlisa Abdulmalik qizining "Muhammad mahdumi Namangoniy – Foyiq devoni manbalari tadqiqi" mavzusida yozgan magistrlik dissertatsiyasini hisobga olinmaganda, qo'l urilmagan ish desak bo'ladi. Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan ushbu devon o'z hajmi va mazmuni jihatidan boy ilmiy ahamiyatga ega. Devon hajmi 84 bet bo'lib, har bir sahifada 15 qatordan iborat. Muqovasi jigarrang charmdan. Noyob kitoblar sirasiga kiradi va bizgacha yetib kelgan hamda fanga ma'lum bo'lgan yagana nusxasi. Shoir hayoti haqida boshqa yozma manbalar mavjud emas, bu esa uning shaxsiyatini o'rganishni qiyinlashtiradi.

Foyiqning devoni an'anaviy hamd bilan boshlanadi va unda turli janrdagi asarlar joy olgan. Devon tarkibida 233 ta g'azal, 22 ta muxammas, 4 ta musaddas, 5 ta ruboiy va 1 ta mulamma' mavjud⁴. Bu janrlarning xilma-xilligi shoirning ijodiy salohiyati keng ekanligini ko'rsatadi.

Shoirning asarlari asosan ishqiy mavzularda bo'lib, yor, diyor va komil insonni ulug'laydi. Ezgulikni targ'ib qilish va to'g'ri so'zni dadil aytish Foyiq she'riyatining asosiy jihatlaridandir. Uning mulamma'lari esa diniy mazmun bilan boyib, Qur'oni Karim oyatlariga ishora qiladi.

Qo'qon XIX asrning birinchi yarmida ilm-ma'rifatning rivojlangan markazlaridan biri sifatida tanilgan. Amir Umarxon va uning o'g'li Muhammadalilar davrida adabiyot va san'at o'zining yuqori cho'qqisiga yetgan. Foyiq ham ushbu muhitda shakllangan va o'z asarlarida bu davrning ruhini aks ettirgan.

Qo'qon adabiy muhiti shoirlar, olimlar va ma'rifatparvarlarning keng doirasi orqali boyib borgan. Bu davrda adabiy jarayonni jadidchilar davom ettirgan bo'lib, ular Foyiqning ijodiy merosidan ham ilhomlangan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Foyiq asarlarining badiiy jihatdan yuksakligi uning so'z ustasi ekanligini ko'rsatadi. Shoirning g'azallari, muxammas va mulamma'lari mazmunan chuqur bo'lib, ularda ishq va ezgulik ilohiy ma'rifat orqali tasvirlanadi. Masalan, uning bir mulamma' she'ri Allohga bag'ishlangan hamd tarzida yozilgan. She'rning oxirgi qismi Qur'oni Karimning 89-oyatiga ishora qilib, shoirning diniy bilimlarini namoyon etadi:

“Falahum nassun farovhun afroh...”

Bu misralar Foyiqning shaxsiyati va ijodiy dunyoqarashining ilohiy asoslaridan dalolat beradi.

⁴ Voxidova.M. “Muhammad mahdumi Namangoniy – Foyiq devoni manbalari tadqiqi” mavzusida magistrlik dissertatsiyasi. – T: 2022, – 12-bet.

Foyiq devonining tahlili davomida uning asarlarida boshqa mashhur shoirlar, jumladan, Alisher Navoiy, Fuzuliy va Gadoiy she'riyati bilan aloqalar o'rganildi. Bu aloqalar, ayniqsa, shoirning taxmislarida o'z ifodasini topgan. Taxmis – bir shoirning asariga boshqa shoirning g'azallarini o'zgartirib qo'llash shakli bo'lib, Foyiq bu usulni o'z asarlarida samarali qo'llagan. Uning taxmislarida o'ynoqilik va ijodiy erkinlik, ayniqsa, alohida ajralib turadi. Bu o'ynoqiligi, albatta, Foyiqning adabiy mehnatiga yangi bir ma'no, boylik va rang-baranglik kiritgan.

Quyida keltirilgan taxmislar, Foyiqning she'riyatida Alisher Navoiy, Fuzuliy va Gadoiy kabi buyuk shoirlarning g'azallariga qo'shilgan misollarni o'zida mujassam etadi. Foyiq, o'zining ijodiy yondashuvi bilan, bu shoirlarning badiiy uslubini o'zining she'riyatiga moslashtirgan. Ularning qo'llagan obrazlari, so'zlar va uslublarini o'z asarlariga singdirgan, shuning uchun Foyiqning she'rlari o'zining mashhur shoirlar merosiga hurmat va ularga ehtirom sifatida ko'riladi.

Misollar:

1. Alisher Navoiyga bog'liq taxmis:

"Ul pari bir qa' solib oraz namoyon aylagoch"

Bu misra Alisher Navoiyning "Xamsa" asarlaridagi tasvirlarga o'xshash holda, o'ziga xos bir obraz yaratadi. Foyiq Navoiydan ilhomlanib, yuksak o'rinda turgan go'zallikni va uning ta'sirini ifodalagan.

2. Fuzuliydan ta'sirlangan taxmis:

"Sham' ravshanroq bo'lur torin parishon aylagach"

Fuzuliyning asarlarida, ayniqsa, ishq va g'amning ma'nosini chuqurroq tahlil qilgan holda, Foyiq uning o'ziga xos xitoblarini o'ziga moslashtirgan. Bu misralarda ham shunday hissiyotlar namoyon bo'ladi.

3. Gadoiyga ta'sirlangan taxmis:

"G'amza birla qoshlarini ayladi"

Gadoiyning she'riy uslubidagi ehtiros va nafratni o'zining she'riyatida Foyiq aynan shunday tasvirlaydi. Bu tarzda taxmislar, shoirning zamonaviy shoirlarga bo'lgan chuqur hurmatini va ularni o'zining ijodiy jarayoniga qanday qo'shganini ko'rsatadi.

Foyiqning taxmislariga qaraganda, uning she'riyati faqat o'zining badiiy mehnati bilan cheklanmaydi. U boshqa shoirlarning asarlarini o'zining g'azallari bilan birlashtirib, yangi ma'no va mazmun kiritgan. Taxmis matnlaridagi o'ynoqiligi, ustalik bilan tanlangan so'zlar va o'zgartirilgan g'azallar Foyiqni o'z davrining eng noyob va eng mahoratli shoirlaridan biriga aylantirgan.

Foyiqning she'riy uslubi va uning boshqa shoirlarning asarlarini o'zida mujassamlashtirishdagi yondashuvi, uning badiiy salohiyatini yanada oshirgan va o'zining badiiy obrazlarini to'ldirgan. Uning asarlaridagi taxmislar, o'zbek she'riyatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan va uning badiiy merosini yanada boyitgan. Bu orqali Foyiq nafaqat o'zining o'zgacha she'riy uslubini yaratgan, balki o'sha davr shoirlarining ijodiy jarayonini ham yangi bosqichga olib chiqishga muvaffaq bo'lgan.

Shu tarzda, Foyiq devonidagi taxmislar shoirning ijodiy yuksalishini, uning boshqa adabiyotshunos va shoirlarga bo'lgan hurmatini, va eng muhimi, uning she'riyatidagi o'ynoqilikni o'zida mujassam etadi. Bu masala Foyiqning she'riy merosini chuqurroq o'rganishga ehtiyojni yanada oshiradi.

Xulosa

Muhammad maxdumi Namangoniy – Foyiq o'z davrining yirik so'z san'atkori bo'lib, uning asarlarini o'rganish va keng targ'ib qilish adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir. Uning devoni o'zbek adabiyoti tarixidagi noyob meros sifatida qadrlanadi.

Shoirning hayoti va ijodini o'rganish orqali nafaqat Qo'qon adabiy muhitining tarixi haqida ko'proq bilib olish mumkin, balki uning asarlarini zamonaviy o'quvchiga taqdim etish orqali milliy merosimizni boyitish imkoni ham yaratiladi. Foyiqning badiiy mahorati, diniy mazmuni va ijtimoiy qarashlari uni har tomonlama o'rganishga loyiq ijodkor sifatida tanitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Muhammad Maxdumi Namangoniy – Foyiq devoni. Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi, inv. №793.
2. Karimov, H. (2001). O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Qo'qon adabiy muhiti va uning rivoji to'g'risida: Qodirov, S. (1997). Qo'qon madaniy hayoti. Toshkent: Sharq.
4. Bertels, Ye. E. (1971). Navoiy va Sharq poetikasi. Toshkent: Fan.
5. Aliev, A. (1983). Sharq she'riyati janrlari. Toshkent: Fan.

Internet ma'lumotlari

www.ziynet.uz,

www.ensiklopediya.uz,